

УМОВИ ТА ПОРЯДОК НАДАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

У статті розглянуто сутність та правову природу емансипації неповнолітніх, детально проаналізовано порядок та умови надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. Визначено, що інститут надання повної цивільної дієздатності поєднує декілька галузей права. Авторкою запропоновано зміни до законодавства у цій сфері.

Ключові слова: неповнолітні, правочини, емансипація неповнолітніх, надання повної цивільної дієздатності.

Постановка проблеми. Інститут емансипації неповнолітніх осіб є новелою цивільного законодавства. До 2003 р. у нормативно-правових актах він не фігурував. А останніми роками проблема визначення підстав та порядку набуття повної цивільної дієздатності отримала досить широке розповсюдження. Це пов'язано з багатьма чинниками, зокрема такими: 1) загальними тенденціями автономізації підлітків від батьків та родини у цілому; 2) більш раннім їх вступом у самостійне життя; 3) прагненням до економічної незалежності від батьків; 4) інтенсифікацією трудової діяльності неповнолітніх; 5) наявністю більш широких можливостей для отримання прибутку неповнолітніми; 6) мобільністю неповнолітніх через можливість працювати за допомогою мережі Інтернет тощо.

Проте правове регулювання процедури надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім є досить скудним, а враховуючи також недостатньо повний розгляд цих питань науковцями, нагальною є потреба більш детального аналізу проблематики емансипації неповнолітніх.

Мета цієї статті – детальний розгляд та аналіз правових проблем надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: 1) дати загальне визначення поняття «емансипація»; 2) дослідити основні норми законодавства у цій сфері; 3) проаналізувати процедуру та підстави проведення емансипації неповнолітніх; 4) надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Об'єктом цього дослідження є система відносин, закріплених на законодавчому рівні, щодо механізму надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. Предметом дослідження є безпосередньо правове регулювання проведення емансипації неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень. Питання цивільної дієздатності в цілому, а також порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім завжди привертала до себе увагу різних науковців. Так, окремі аспекти цих проблем розглядалися у наукових працях таких учених: Є. П. Андреев, Б. С. Антимонов, С. М. Белова, О. В. Бермічева, С. М. Братусь, С. В. Букшина, Я. Р. Веберс, В. П. Грибанов, Н. А. Д'ячкова, Н. М. Єршова, І. В. Жилінкова, Л. Г. Кузнецова, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатеева, Ж. Л. Чорна, Я. М. Шевченко. Особлива увага у працях указаних науковців акцентується на участі неповнолітніх у цивільно-правових відносинах, охороні їх прав та законних інтересів. Частково правниками розглядаються окремі питання емансипації неповнолітніх. Однак, на жаль, у юридичній літературі розгляду питання надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності, визначення її правової сутності не приділено достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. Головним обов'язком держави (відповідно до ст. 3 Конституції України) є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Саме тому у праві традиційно велике значення надається моменту та умовам набуття особою здатності самостійно здійснювати свої цивільні права та обов'язки, тобто повної цивільної дієздатності. За загальним правилом, повна цивільна дієздатність настає при досягненні 18-річного віку. При цьому досить поширеною є думка, що, лише набуваючи повноліття, особа стає зрілою. Однак, як із цього приводу справедливо зауважував І. Ф. Шершеневич, цілком можливо, що особа досягне зрілості раніше законного строку, і тоді для неї було б тяжко знаходитись під зайвою опікою; можливо, навпаки, що особа залишиться розумово відсталою і після досягнення строку, і тоді було б небезпечно залишати її без керівника [1, с. 69].

Сучасним цивільним та сімейним законодавством передбачено, що до 18 років фізичні особи вважаються або неповнолітніми (у віці від 14 до 18 років), або ж малолітніми (у віці до 14 років) [2; 3]. Відповідно до віку й обсяг дієздатності у них є різним (ст. 31 та ст. 32 ЦК України). Головний критерій тут – це, звичайно ж, вік особи. Однак є випадки, коли повна дієздатність настає не відповідно до віку, а надається особам, які не досягли повноліття.

Якщо звернутися до римського права, то одним із шляхів набуття особою дієздатності було звільнення дитини від влади батька в результаті спеціальної процедури – емансипації. Так, за традицією, батько тричі «продавав» (манципіював) дитину особі, яка, у свою чергу, звільняла підвладного на волю. Пізніше процедура емансипації була значно спрощена й допускалась за усною заявою батька перед судом [4, с. 173; 5, с. 137].

У загальному вигляді емансипація може розглядатись як набуття особою цивільної дієздатності у повному обсязі. Однак на відміну від самої дієздатності (як здатності особи своїми діями набувати для себе цивільних прав та обов'язків), емансипація не є здатністю або властивістю, що притаманна самій особі, а є процесом набуття особою цих якостей. У зв'язку з цим поняття «емансипація» пов'язане з визначенням таких моментів, як процедура, час та умови набуття особами цивільної дієздатності у повному обсязі.

С. В. Букшина визначала емансипацію як інститут законодавства, що є системою норм, які містяться у цивільному, сімейному, процесуальному законодавстві, інших федеральних законах та законодавстві про органи місцевого самоврядування. Основна роль у механізмі правового регулювання емансипації відводиться цивільному законодавству, у той час як інші нормативно-правові акти регламентують відносини за участю вже емансипованої особи [6, с. 60]. З останньою тезою важко погодитись у контексті українського законодавства, оскільки, наприклад, цивільне процесуальне законодавство передбачає процедуру надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності [7]. У цих нормах мова йде саме про неемансипованих осіб.

Законодавець закріпив виключну процедуру, яка дозволяє набути повної цивільної дієздатності раніше досягнення повноліття. Так, ст. 35 ЦК України передбачено умови набуття повної цивільної дієздатності неповнолітнім. Зокрема, зазначено такі підстави, коли може бути надана повна цивільна дієздатність:

1) фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором;

2) неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини;

3) фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю [3].

Різні підстави набуття повної цивільної дієздатності неповнолітніми обумовлені різними цілями законодавця. Так, цілком вірним є твердження, що емансипація неповнолітніх, які здійснюють трудову або підприємницьку діяльність, провадиться з метою стимулювання, заохочення їх можливістю бути достроково залученими до цивільного (підприємницького) обігу, не чекаючи настання повноліття [6, с. 48]. При цьому як підприємець фізична особа може бути зареєстрована за наявності письмової згоди на це батьків (усиновителів), піклувальника або органу опіки та піклування. У цьому разі її повна цивільна дієздатність настає з моменту державної реєстрації.

Звичайно, що емансипація неповнолітніх з підстави запису їх матір'ю або батьком дитини провадиться не з метою їх стимулювання до народження неповнолітніми дітей, а з метою повноцінного виконання батьківських обов'язків та можливості охорони прав та свобод своїх дітей (оскільки у разі ненадання неповнолітнім батькам повної дієздатності і вони, і їх малолітні новонароджені діти фактично будуть мати неповну і часткову дієздатність, що не дозволить їм стати повноцінними членами суспільства).

Як зазначала І. В. Жилінкова, характер різноманітних видів емансипації визначається не лише підставами її виникнення, а також обсягом тих прав та обов'язків, яких може набувати неповнолітній. Тобто емансипація може мати не повний, а частковий характер. Емансипованій особі може бути надано більший обсяг прав порівняно з тим, яким володіють неповнолітні, але менший порівняно з обсягом дієздатності повнолітнього [8, с. 77].

Глава 3 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України регламентує процедуру розгляду судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Так, ст. 242 передбачено, що розглядається заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, яка подається до суду за місцем її проживання. При цьому зміст заяви (ст. 243 ЦПК України) повинні становити дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану [7]. Тут відразу є очевидною розбіжність

зі ст. 35 ЦК України, яка передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності й особі, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35). Проте підприємництво – це тяж праця, можливо, навіть більш важка та відповідальна, ніж за трудовим договором, оскільки передбачає несеження додаткових фінансових ризиків. Тому для уникнення колізій пропонуємо внести відповідні зміни до законодавства та викласти, зокрема, ст. 243 ЦПК України у такій редакції: «Стаття 243. Зміст заяви. 1. У заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором, або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану, **або має інші підстави набуття повної цивільної дієздатності, передбачені законодавством України**» (доповнено нами. – М. В. Міщенко).

Важливим акцентом порядку розгляду справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є обов'язковість участі представників органів опіки та піклування.

Як зазначає О. В. Бермічева, під час розгляду справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності суд робить акцент перш за все на тих юридичних фактах, які є підставами для надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Однак, виходячи з визначення цивільної дієздатності фізичної особи, предметом доказування у цих справах є також факти, які свідчать про наявність у неповнолітньої особи волі, рівня зрілості та свідомості, достатніх для здійснення дій, спрямованих на набуття цивільних прав та обов'язків, про її здатність усвідомлювати наслідки цих дій та нести самостійно відповідальність [9, с. 87]. Тому видається досить логічною точка зору, відповідно до якої для визначення рівня розумової, психічної та моральної зрілості неповнолітнього слід залучати до участі у справі фахівців у галузі психології та педагогіки [10, с. 723–728]. Отже, суд з урахуванням висновку органів опіки та піклування, думки батьків та доказів у справі повинен оцінити рівень зрілості неповнолітнього, риси його характеру, психічний стан, характеристику за місцем роботи, навчання, за місцем проживання, його негативні звички, якщо вони є, майновий стан, раціональність витрачання коштів та розпорядження ними тощо [11, с. 542].

При прийнятті рішення щодо надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності суд повинен враховувати безліч різноманітних чинників. Найбільш важливими з них, на наш погляд, є такі: 1) психосоціальний критерій та 2) майновий стан неповнолітнього. Розглянемо їх детальніше. Психосоціаль-

ний критерій означає фактичну готовність неповнолітнього вступити у повноцінне, «доросле» життя. Суду варто з'ясувати, чи дозволяє психічний розвиток дитини, її життєвий досвід брати участь у цивільному обороті без допомоги батьків; визначити мотиви такої заяви неповнолітнього; встановити, чи є волевиявлення підлітка вільним та усвідомленим тощо [12, с. 298]. Другим досить важливим критерієм для прийняття рішення щодо емансипації неповнолітнього є його майновий стан. Особливо це стосується набуття повної цивільної дієздатності з підстави зайняття неповнолітнім підприємницькою діяльністю. Так, загальновідомо, що будь-який підприємець несе фінансові ризики, у тому числі ризик щодо відшкодування шкоди, завданої своїми діями або бездіяльністю. А згідно зі ст. 1180 ЦК України шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодується даною особою на загальних підставах [3]. Саме тому слід урахувати майновий стан неповнолітнього при ухваленні рішення щодо його емансипації для гарантування захисту інтересів потенційних кредиторів.

Основні проблеми розгляду справ щодо надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності чітко прослідковуються на прикладі рішень судів різних інстанцій. Так, зокрема, відповідно до ухвали Великобурульцького районного суду Харківської області по справі № 616/234/15-ц суд відмовив неповнолітній особі у відкритті провадження у зв'язку з тим, що із тексту її заяви не вбачається, що орган опіки та піклування відмовив неповнолітній особі в наданні повної цивільної дієздатності через відсутність згоди її батьків, а без цього заява не підлягає розгляду в суді. Тобто у суді потрібні докази того, що немає згоди батьків або ж у наданні повної цивільної дієздатності відмовив орган опіки та піклування.

Суддя Царичанського районного суду Дніпропетровської області своєю ухвалою по справі № 196/576/13-ц повернув заяву заявникові, оскільки заява була подана райдержадміністрацією, тобто органом, який не має повноважень на ведення даної справи, оскільки із заявою про надання повної цивільної дієздатності до суду повинна звертатися неповнолітня особа або її законний представник.

Заявником по справі щодо надання повної цивільної дієздатності може бути неповнолітня особа або ж її законний представник. І це необхідно обов'язково враховувати при подачі такого роду заяв.

Висновки. Емансипація неповнолітніх є таким правовим станом останніх, згідно з яким вони вправі самостійно, за власною волею, незалежно ні від кого визначати юридично значимі умови своєї по-

ведінки. Емансиповані неповнолітні прирівнюються до повнолітніх громадян. Тому цілком слушною є думка щодо виокремлення самостійної цивільно-правової відповідальності по договірних та недоговірних зобов'язаннях емансипованої особи [6, с. 53–54].

До того ж логічно виділити емансипацію неповнолітніх у окремих цивільно-правовий інститут, оскільки процедура, умови та підстави надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності є, на нашу думку, недостатньо врегульованими.

Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що процедура набуття неповнолітнім повної цивільної

дієздатності (у загальному вигляді) настає таким чином:

По-перше, наявні підстави для емансипації неповнолітнього, передбачені ст. 35 ЦК України (особа досягла 16 років і працює за трудовим договором, або є підприємцем, або ж записана матір'ю чи батьком дитини).

По-друге, така особа отримує згоду батьків і орган опіки та піклування своїм рішенням надає їй повну цивільну дієздатність.

По-третє, у разі неотримання згоди батьків або органу опіки та піклування особа може набути повної цивільної дієздатності в судовому порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 №2947 // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – №21–22. – Ст. 135.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435 // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №40–44. – Ст. 356.
4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институция Гая. Дигесты Юстиниана. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
5. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. – М. : Новый юрист, 1997. – 509 с.
6. Букшина С. В. Эмансипация несовершеннолетних граждан по законодательству Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. В. Букшина. – Новосибирск, 2003. – 185 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 №1618 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – №40–41. – Ст. 492.
8. Жилинкова И. В. Правовые аспекты эмансипации несовершеннолетних / И. В. Жилинкова // Проблемы законности. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2000. – Вип. 41. – С. 75–80.
9. Бермічева О. В. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності – відображення реалій життя / О. В. Бермічева // Часоп. цивіл. і кримін. судочинства. – 2013. – №6. – С. 81–89.
10. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
11. Цивільний процес України : акад. курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурси С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
12. Д'ячкова Н. А. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України / Н. А. Д'ячкова, Є. С. Кугот // Право і безпека. – 2012. – №3. – С. 297–301.

REFERENCES

1. Shershenevich G. F. *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava (po izdaniyu 1907)* (The Textbook of Russian Civil Law (Publishing 1907)), G. F. Shershenevich, M., Spark, 1995, 556 p.
2. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 No. 2947 (The Family Code of Ukraine: Law of Ukraine of 10.01.2002 №2947), *Vidom. Verkh. Rady Ukrainy*, 2002, No 21–22, St. 135.
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 No. 435 (Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 №435), *Vidom. Verkh. Rady Ukrainy*, 2003, No. 40–44, St. 356.
4. *Pamiatnyky rymskoho prava: Zakoni XII tablyts. Ynstytutsiya Haia. Dyhesti Yustynyana* (Monuments Roman Law: Laws XII Tables. Guy Institution. Digesty Justinian), M., Zertsalo, 1997, 608 p.
5. *Rimskoe chastnoe pravo* (Roman Private Law), *uchebnik*, pod red. I. B. Novitskogo i I. S. Pereterskogo, M., Novyyi Yurist, 1997, 509 p.

6. Bukshina S. V. *Emansipatsiya nesovershennoletnih grazhdan po zakonodatelstvu Rossiyskoy Federatsii* (The Emancipation of Minors Under the Laws of the Russian Federation), dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03, S. V. Bukshina, Novosibirsk, 2003, 185 p.
7. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 18.03.2004 No. 1618 (Civil Procedure Code of Ukraine: Law of 18.03.2004 № 1618), *Vidom. Verkh. Rady Ukrainy*, 2004, No. 40–41, St. 492.
8. Zhilinkova I. V. *Pravovyye aspekty emansipatsii nesovershennoletnih* (Legal Aspects of the Emancipation of Minors), I. V. Zhilinkova, *Problemi zakonnosti*. Vip. 41, H., Nats. jurid. akad. Ukrayini Im. Ya. Mudrogo, 2000, P. 75–80.
9. Bermicheva O. V. *Nadannia nepovnolitnii osobi povnoi tsyvilnoi diiezdatnosti – vidobrazhennia realii zhyttia* (Granting minors the Full Civil Capacity – Reflected the Realities of Life), O. V. Bermicheva, *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*, 2013, No. 6, P. 81–89.
10. *Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruch.* (Course of Civil Procedure), V. V. Komarov, V. A. Bihun, V. V. Barankova ta in.; za red. V. V. Komarova, Kh., Pravo, 2011, 1352 p.
11. *Tsyvilnyi protses Ukrainy* (Civil Procedure Ukraine), akadem. kurs, pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl.; za red. S. Ya. Fursy, K., Vydavets Fursa S. Ya., KNT, 2009, 848 p.
12. Diachkova N. A. *Emansypatsiia nepovnolitnikh za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy* (The Emancipation of Minors by Civil Legislation of Ukraine), N. A. Diachkova, Ye. S. Kuhot, *Pravo i bezpeka*, 2012, No. 3, P. 297–301.

М. В. МИЩЕНКО

старший преподаватель кафедры истории и теории государства и права

Черноморского государственного университета имени Петра Могилы, соискатель кафедры гражданского права № 2 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

УСЛОВИЯ И ПОРЯДОК ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ ПОЛНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ДЕЕСПОСОБНОСТИ

В статье рассмотрены сущность и правовая природа эмансипации несовершеннолетних, детально проанализированы порядок и условия предоставления несовершеннолетним полной гражданской дееспособности. Определено, что институт предоставления полной гражданской дееспособности соединяет несколько отраслей права. Автором предложены изменения в законодательство в этой сфере.

Ключевые слова: несовершеннолетние, сделки, эмансипация несовершеннолетних, предоставление полной гражданской дееспособности.

M. V. MISHCHENKO

Senior Lecturers of Department of History and Theory of State and Law of etro Mohyla (Chornomorskyi) Black Sea State University, Applicant of Department of Civil Law № 2 of Yaroslav Mudryi National Law University

TERMS AND ORDER OF GRANT MINOR COMPLETE CIVIL CAPABILITY

Problem setting. An institute of emancipation of minor persons is the short story of civil legislation. 2003 to in normatively-legal acts he did not appear. And the last years the problem of decision of grounds and order of acquisition of complete civil capability got wide enough distribution.

Target of research. That is why, essence and legal nature of emancipation of minor are considered in the article, in detail an order and terms of grant minor complete civil capability are analysed.

Analysis of resent researches and publications. The following scientists were engaged in research of the specified question: Y. P. Andrieiev, B. S. Antimonov, S. M. Belova, O. V. Bermicheva, S. M. Bratus, S. V. Bukshina, Y. R. Vebers, N. A. D'yachkova, I. V. Zhilinkova, Z. V. Romovska, Zh. L. Chorna, Y. M. Shevchenko.

Article's main body. Emancipation of minor is such legal state of minor, according to that they have a right independently to determine the meaningful terms of the behavior legally. The minor are emancipated equated with adult citizens. Logically to distinguish emancipation of minor in a separate civil legal institute, as procedure, terms and grounds of grant minor complete civil capability is, to our opinion, well-regulated not enough.

At a decision-making in relation to a grant minor complete civil capability a court must take into account the enormous amount of various factors. Most essential from them, in our view, following: 1) psychical and social criterion and 2) the property state minor.

Conclusions and prospects for the development. Summarizing resulted it costs to mark that procedure of acquisition minor complete civil capability (in a general view) comes thus:

Firstly, had warrants for emancipation of minor, envisaged century 35 ЦК of Ukraine (a person attained 16 and works by labour agreement or is a businessman, or writtening a mother or father of child).

Secondly, such person gets the consent of parents and organ of guardianship and caring the decision gives her complete civil capability.

Thirdly, in case of absence of consent of parents or organ of guardianship and caring a person can purchase a complete civil capability in the judicial order.

Key words: minor, legal transactions, emancipation of minor, grant of complete civil capability.

Міщенко М. В. Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності [Електронний ресурс] / М. В. Міщенко // Право та інноваційне суспільство : електрон. наук. вид. – 2015. – № 1 (4). – Режим доступу: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Mishchenko.pdf>.